

ONA TILI TA‘LIMIDA SOTSIOLINGVISTIK MADANIYATNI
RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

<https://doi.org/10.70728/b.series.v08.i03.097>

Roziqova Maysara Rustamovna

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili ta‘limi jarayonida sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirishning nazariy asoslari yoritiladi. Til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyani shakllantirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta‘lim yondashuvlari asosida sotsiolingvistik ko‘nikmalarni rivojlantirish usullari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: sotsiolingvistika, ona tili ta‘limi, nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya, til va jamiyat, til me‘yorlari, ijtimoiy muloqot

Kirish

Hozirgi davrda til nafaqat aloqa vositasi, balki jamiyatning ijtimoiy va madaniy taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim omil sifatida qaraladi. Ona tili ta‘limi jarayonida o‘quvchilarda faqat grammatik bilimlarni shakllantirish bilan cheklanib qolmasdan, balki ularning sotsiolingvistik madaniyatini rivojlantirish ham dolzarb masalalardan biridir. Sotsiolingvistik madaniyat til birliklaridan turli ijtimoiy vaziyatlarda to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish qobiliyatini anglatadi. Shu bois, bu yo‘nalishdagi ilmiy asoslarni o‘rganish va amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda til nafaqat aloqa vositasi, balki jamiyatning ijtimoiy, madaniy va ma‘naviy taraqqiyotini belgilovchi muhim omil sifatida qaraladi. Ona tili ta‘limi jarayonida o‘quvchilarga grammatik bilim berish bilan bir qatorda, ularni real kommunikativ muhitga tayyorlash, ya‘ni turli ijtimoiy vaziyatlarda to‘g‘ri, o‘rinli va samarali muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Sotsiolingvistik madaniyat aynan shu jarayonni ifodalaydi. U til birliklarini ijtimoiy kontekstda qo‘llay olish, nutq vaziyatiga mos uslubni tanlash, kommunikativ etikaga rioya qilish kabi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi.

Shu sababli, ona tili ta‘limida sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirishning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish, uni amaliy metodlar bilan boyitish va ta‘lim jarayoniga samarali integratsiya qilish muhim ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini, nutqiy madaniyatini va shaxs sifatida shakllanishini ta‘minlaydi. Bugungi raqamli va ko‘p madaniyatli jamiyat sharoitida til o‘rganish jarayoni faqat

lingvistik tizimni egallash bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy kontekstni anglashni ham talab etadi. Ayniqsa, yosh avlod turli kommunikativ maydonlarda – real hayotda, internet muhitida, ommaviy axborot vositalarida faol ishtirok etayotgan bir paytda, ularning nutqiy xulq-atvori va tilga bo‘lgan munosabati muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodlar

Mazkur tadqiqotda tahliliy, qiyosiy va kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Ona tili ta’limiga oid ilmiy manbalar o‘rganilib, ulardagi nazariy qarashlar umumlashtirildi. Shuningdek, o‘quv jarayonida sotsiolingvistik yondashuvning qo‘llanilishi kuzatilib, uning samaradorligi tahlil qilindi. Amaliy mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarning nutqiy faoliyati va muloqot ko‘nikmalari baholandi. Mazkur tadqiqotda kompleks yondashuv asosida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Tahliliy metod yordamida sotsiolingvistika va ona tili ta’limiga oid ilmiy-nazariy manbalar chuqur o‘rganildi hamda ularning asosiy g‘oyalari umumlashtirildi. Qiyosiy metod orqali an’anaviy va zamonaviy ta’lim yondashuvlari o‘zaro solishtirilib, ularning samaradorlik darajasi aniqlashtirildi.

Kuzatuv metodi asosida dars jarayonida o‘quvchilarning nutqiy faoliyati, muloqot madaniyati va til birliklaridan foydalanish holatlari tahlil qilindi. Bundan tashqari, pedagogik tajriba elementlari qo‘llanilib, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar va interaktiv mashg‘ulotlarning o‘quvchilar rivojiga ta’siri o‘rganildi. Natijalarni aniqlashtirishda tavsifiy va umumlashtiruvchi usullardan ham foydalanildi. Mazkur tadqiqotda sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirish masalasini har tomonlama o‘rganish maqsadida bir qator ilmiy va amaliy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Avvalo, tahliliy metod orqali sotsiolingvistika, pedagogika va metodikaga oid ilmiy adabiyotlar o‘rganilib, ularning asosiy nazariy g‘oyalari tizimlashtirildi.

Qiyosiy metod yordamida an’anaviy grammatika markazli ta’lim bilan zamonaviy kommunikativ yondashuv o‘rtasidagi farqlar aniqlanib, ularning afzallik va kamchiliklari tahlil qilindi. Kuzatuv metodi asosida real dars jarayonlari o‘rganilib, o‘quvchilarning nutqiy faoliyati, ijtimoiy vaziyatga moslashuvi va muloqot madaniyati darajasi aniqlashtirildi.

Bundan tashqari, pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, unda interaktiv metodlar, xususan, rolli o‘yinlar, munozaralar, kichik guruhlarda ishlash, vaziyatli topshiriqlar qo‘llanildi. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilarning sotsiolingvistik kompetensiyasini shakllantirish darajasi amaliy jihatdan baholandi. Natijalarni umumlashtirishda statistik tahlil va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida qo‘llanilgan metodlar orasida diskursiv tahlil ham muhim o‘rin egalladi. Ushbu metod orqali o‘quvchilarning nutqida ijtimoiy omillarning aks etishi, ularning til vositalaridan foydalanishdagi individual yondashuvlari o‘rganildi.

Shuningdek, intervyu va savolnoma usullaridan foydalanilib, o‘quvchilarning nutqiy o‘zini tutishiga oid qarashlari va qiyinchiliklari aniqlashtirildi. Bu esa tadqiqot natijalarini yanada aniqlashtirishga xizmat qildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ona tili ta’limida sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirish o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi. O‘quvchilar turli ijtimoiy vaziyatlarda muloqot qilish, suhbatdoshning yoshi, maqomi va muhitiga qarab nutq uslubini tanlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Bu esa ularning kommunikativ salohiyatini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ona tili ta’limida sotsiolingvistik yondashuvni tizimli qo‘llash o‘quvchilarning nutqiy va kommunikativ kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi. O‘quvchilar turli ijtimoiy vaziyatlarda, masalan, rasmiy va norasmiy muloqotda, tengdoshlar yoki kattalar bilan suhbatda mos nutq uslubini tanlash ko‘nikmasiga ega bo‘la boshlaydi. Shuningdek, o‘quvchilarda nutq odobi, suhbat madaniyati va tinglash ko‘nikmalari shakllanadi. Ular fikrini aniq, ravon va asosli ifoda etish, suhbatdosh fikriga hurmat bilan yondashish kabi muhim kommunikativ sifatlarni egallaydi. Interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirib, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sotsiolingvistik yondashuv asosida tashkil etilgan ona tili darslari o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilar turli kommunikativ vaziyatlarda o‘z fikrini aniq, ravon va mantiqan ifodalash, suhbatdoshning ijtimoiy mavqeiga mos nutq uslubini tanlash ko‘nikmalarini egallay boshlaydi. Shuningdek, o‘quvchilarda nutq odobi, muloqot etikasi, tinglash madaniyati va fikr almashish jarayonida faol ishtirok etish ko‘nikmalari rivojlanadi. Interaktiv mashg‘ulotlar natijasida o‘quvchilarning darsga qiziqishi ortib, ularning nutqiy faolligi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Bundan tashqari, o‘quvchilar ijtimoiy muhitga moslashuvchanlik, jamoada ishlash, o‘z fikrini himoya qilish va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish kabi muhim kompetensiyalarni ham shakllantirdi. Bu esa sotsiolingvistik madaniyatning shaxs rivojidagi muhim o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi.

Mulohaza

Shuningdek, o‘quv jarayonida dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar, rolly o‘yinlar va muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan darslar samarali natija beradi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, nutqiy faolligini va ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi.

Mulohaza sifatida aytish mumkinki, sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirish faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, amaliy mashg‘ulotlar orqali mustahkamlanishi lozim. O‘qituvchining metodik mahorati va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishi bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirish jarayoni ko‘p omilli va murakkab jarayon bo‘lib, u faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmaydi. Ushbu jarayonda amaliy mashg‘ulotlar, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar va interaktiv metodlar muhim ahamiyatga ega.

Xususan, dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar, bahs-munozaralar, rolly o‘yinlar o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchining shaxsiy nutq madaniyati, pedagogik mahorati va innovatsion yondashuvlardan foydalanish darajasi ham muhim omil hisoblanadi.

Shuningdek, ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'un holda berish o'quvchilarning sotsiolingvistik madaniyatini yanada boyitadi. Bu esa ularni nafaqat bilimli, balki madaniyatli va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantiradi. Tadqiqot natijalari asosida shuni ta'kidlash mumkinki, sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirish ko'p bosqichli va tizimli yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy faoliyat, ya'ni o'quvchilarning real kommunikativ vaziyatlarda ishtirok etishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar, bahs-munozaralar va rolli o'yinlar o'quvchilarning nutqiy mustaqilligini oshiradi. Shu bilan bir ga, o'qituvchining pedagogik mahorati, nutq madaniyati va innovatsion metodlardan foydalanish qobiliyati bu jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, ta'lim jarayonida milliy qadriyatlar, madaniy meros va ijtimoiy normalarni o'rgatish orqali o'quvchilarning sotsiolingvistik dunyoqarashi kengayadi. Ular nafaqat tilni o'rganadi, balki uni jamiyatda qanday qo'llashni ham anglaydi. Shu bois, sotsiolingvistik yondashuvni ona tili ta'limining ajralmas qismi sifatida qarash zarur. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sotsiolingvistik madaniyatni shakllantirish jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Har bir o'quvchining nutqiy tajribasi, oilaviy muhit va ijtimoiy faolligi uning til o'zlashtirishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa qilib aytganda, ona tili ta'limida sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirish o'quvchilarning har tomonlama yetuk shaxs bo'lib shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon tilni ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda o'rganishni talab etadi.

Tavsiyalar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: ta'lim jarayonida kommunikativ yondashuvni keng qo'llash, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlarni tashkil etish, o'quvchilarning nutqiy faolligini rag'batlantirish hamda sotsiolingvistik kompetensiyani baholash mezonlarini ishlab chiqish zarur. Xulosa qilib aytganda, ona tili ta'limida sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini, nutq madaniyatini va ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayon tilni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy va ijtimoiy kontekstda o'rganishni talab etadi.

Tavsiyalar sifatida quyidagilarni ilgari surish mumkin:

ta'lim jarayonida kommunikativ va kompetensiyaviy yondashuvlarni keng joriy etish zarur real hayotiy vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlar ulushini oshirish lozim interaktiv metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish kerak.

O'quvchilarning nutqiy faolligini rag'batlantirish tizimini yo'lga qo'yish muhim. Sotsiolingvistik kompetensiyani baholash mezonlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish lozim. Xulosa qilib aytganda, ona tili ta'limida sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirish o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning nutqiy kompetensiyasi, ijtimoiy faolligi va shaxsiy sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon tilni faqat nazariy emas, balki amaliy va ijtimoiy kontekstda o'rganishni taqozo etadi.

Sotsiolingvistik madaniyatni rivojlantirish orqali o‘quvchilar turli kommunikativ vaziyatlarda erkin va samarali muloqot qilish, ijtimoiy me‘yorlarga amal qilish hamda o‘z fikrini asosli tarzda ifoda etish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy faoliyatida muhim rol o‘ynaydi.

Zamonaviy ta‘lim sharoitida sotsiolingvistik yondashuvni joriy etish orqali o‘quvchilarni nafaqat bilimli, balki madaniyatli, ijtimoiy faol va mas‘uliyatli shaxs sifatida tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. Toshkent, Ma‘naviyat, 2008, 176-bet
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent, O‘zbekiston, 2021, 464-bet
3. Mahmudov N.M. O‘zbek tili va nutq madaniyati. Toshkent, O‘qituvchi, 2019, 256-bet
4. Nurmonov A. Lingvistika nazariyasi. Toshkent, Fan, 2018, 312-bet
5. Safarov Sh. Sotsiolingvistika asoslari. Toshkent, Akademnashr, 2020, 224-bet
6. Yo‘ldoshev J.G‘. Pedagogika nazariyasi. Toshkent, O‘qituvchi, 2017, 288-bet
7. Abduazizov A.A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent, Fan, 2016, 192-bet
8. G‘ulomov A.G‘. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent, O‘qituvchi, 2018, 240-bet